

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج البلاغه

sirous1218@yahoo.com

سیروس محمودی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور واحد تهران - ایران

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۴ - پذیرش: ۱۳۹۸/۰۵/۱۱

چکیده

هدف این پژوهش، تحلیل کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، در خصوص توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه می‌باشد. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی می‌باشد که در سال ۱۳۹۷ منتشر شده است. سه عنوان کتاب هدیه‌های آسمان، فارسی و مطالعات اجتماعی با ۱۵ جلد، به صورت هدفمند در نمونه تحقیق قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در مجموع، در دوره ابتدایی ۳۱۵ مرتبه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه اشاره شده است. در این دوره، به ترتیب به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۷۵ فراوانی، «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا» با ۶۰ فراوانی، «انجام واجبات» با ۲۹ فراوانی، «دعا» با ۲۱ فراوانی، «نیکی کردن به دیگران» با ۱۹ فراوانی، «یادگیری علوم سودمند» با ۱۵ فراوانی، «شناخت همسایه و احترام به آنها» با ۱۳ فراوانی، «شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان» با ۱۲ فراوانی بیشترین توجه شده است. همچنین به مؤلفه‌های «ضرورت یاد مرگ»، «توکل»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز و هواپرستی و تکیه بر آرزوها»، «عبرت‌آموزی از حوادث روزگار و تاریخ»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران» و «میانروی در امور»، هیچ اشاره‌ای نشده است.

کلیدواژه‌ها: تربیت دینی، دوره ابتدایی، نامه ۳۱ نهج‌البلاغه.

با توجه به موضوع این تحقیق و تکیه آن بر دو واژگان کلیدی، «نامه ۳۱ نهج البلاغه» و «کتاب‌های درسی»، لازم است در اینجا جایگاه و نقش این دو عنصر روشن گردد.

الف. نهج البلاغه و نامه سی و یکم

نهج البلاغه، که بخشی از گفتارهای امام علی علیه السلام می‌باشد، یک کتاب تربیتی و دریای خروشان معارف الهی است که به کمک آن، فرد می‌تواند خود را بشناسد و موقعیت خود را در جهان آفرینش درک کند، با جهان‌شناسی الهی آشنایی پیدا کند و وظیفه خود را در برابر خدا تشخیص دهد، رابطه خود را با هم‌نوعان، با توجه به ضوابط و معیارهای اسلام استحکام بخشیده، از مطالعه موجودات مختلف، به پیچیدگی مسئله آفرینش و نقش خدا در خلقت موجودات پی ببرد (فرمهبینی فراهانی، ۱۳۹۰، ص ۲). این کتاب، که به درستی «برادر قرآن» لقب یافته است، پس از قرآن و حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله، مهم‌ترین منبع شناخت اسلام و آموزه‌های دینی است. این کتاب، تراوشات روح بلند و آسمانی انسانی کامل است که پرورش یافته مکتب وحی و الگوی راستین انسانیت و مظهر تام کمالات و فضایل انسانی است (مجد فقیهی، ۱۳۸۱، ص ۷). این کتاب، محدود به قلمرو حیات مذهبی تشیع نیست و تفکرات فلسفی و تربیتی شیعه نیز به آن وابسته و از آن مایه می‌گیرد (کورین، ۱۳۸۴، ص ۵۶). امام خمینی ره در زمینه این کتاب گرانقدر، می‌فرماید:

کتاب نهج البلاغه برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر منیت، خود معجونی است برای شفا و مرهمی است برای دردهای فردی و اجتماعی. این کتاب دارای ابعادی به اندازه یک انسان و یک جامعه انسانی از زمان صدور آن تا هرچه تاریخ به پیش رود و هرچه جامعه‌ها به وجود آید و ملت‌ها متحقق شوند و هر قدر متفکران و فیلسوفان و محققان بیابند و در آن غور کنند و غرق شوند (موسوی خمینی، ۱۳۷۱، ج ۱۴، ص ۲۲۴).

دلشاد تهرانی نیز در این زمینه می‌نویسد:

نهج البلاغه شفا‌ی دردهای روحی بشر و راز هدایت سیاسی و اجتماعی است. این کتاب درچه‌ای به نور و راهی از ملک تا ملکوت است. نهج البلاغه، مکتوب مبارزه با بیدادگری و زرتاندوزی و بت‌پرستی است و راه بریایی حدود الهی و افق ارزش‌های آرمانی است (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۱، ص ۱۲).

جرج جرداق اندیشمند مسیحی، درباره نهج البلاغه می‌نویسد:

بیان نهج البلاغه بیانی است که اگر به استدلال منطقی بپردازد، عقل‌ها و احساسات و ادراکات بشری را مورد توجه قرار می‌دهد و راه هر دلیل و برهانی را می‌بندد و عظمت منطقی برهان خود را ثابت می‌کند؛ اگر به تفکر و دقت دعوت کند، عقل و حس را در خواننده همراه می‌سازد و به سوی آنچه می‌خواهد سوق می‌دهد و او را با جهان هستی پیوند می‌دهد و نیروها و قوای ایشان را متحد می‌گرداند تا به حقیقت برسد، اگر مخاطب را بند و اندرز می‌دهد، او مهر پدر و عاطفه پدری راستین و وفای انسانی و گرمی محبت بی‌اتهام را در آن خواهد یافت و اگر برای خواننده از ارزش هستی و زیبایی‌های خلقت و کمالات جهان هستی سخن بگوید، آنها را با مرکبی از نورش در قلب او می‌نویسد (جرداق، ۱۳۴۴، ص ۶۷).

نامه ۳۱ نهج البلاغه، از دیدگاه بیشتر صاحب‌نظران و بدون هیچ‌گونه غلوی، یکی از جامع‌ترین و مهم‌ترین منشورهای تربیتی اسلام می‌باشد (انصاری، ۱۳۹۳، ص ۵۳؛ بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۳۴). این نامه، حاوی نکات تربیتی ارزشمندی است که ضرورت بهره‌گیری از این مفاهیم تربیتی، در کتاب‌های درسی بیش از پیش احساس می‌گردد. توضیح بیشتر، به خصوص در جنبه تربیت این نامه لازم است.

ب. کتاب درسی و نقش آن در نظام‌های آموزشی متمرکز

کتاب‌های درسی، یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین ابزارها و رسانه‌های آموزشی است که نظام‌های آموزشی متمرکز، همچون کشور ایران، از آن برای تحقق تربیت دینی بهره می‌جویند. کتاب‌های درسی، سند مکتوب و بدون تعلیم و تربیت محسوب می‌شوند و فعالیت‌ها و تجارب یادگیرندگان، بر محور آن ساماندهی می‌شود (آل تباچ، ۱۳۹۱، ص ۷۵۶؛ ملکی، ۱۳۸۲، ص ۸).

کتاب‌های درسی، در هر سطح و هر موضوع، می‌توانند به عنوان ابزار اولیه برای شکل‌دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند (نوریان، ۱۳۹۰، ص ۱۱). نقش کتاب درسی، فراهم کردن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموزان از طریق فرایند یاددهی-یادگیری است (یارمحمدیان، ۱۳۹۰). اهمیت کتاب‌های درسی، تنها از جنبه ابزاری برای آموزش مطرح نیست، بلکه کاربرد گسترده آن در مدارس، دانش‌آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگونی قرار می‌دهد (یونسکو، ۲۰۰۵م). از این نظر، محتوای برنامه درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا، برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی، اهمیتی مضاعف دارد (نیکلس، ۱۳۸۱، ص ۶۲).

هدف پژوهش

بر این اساس، هدف این پژوهش، بررسی وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، در خصوص توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج البلاغه می‌باشد.

پیشینه

بررسی پیشینه پژوهش، نشان می‌دهد که در این حوزه، پژوهش‌های بسیار اندکی انجام شده است. قربانی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه بر اساس آرا تربیت اجتماعی نامه ۳۱ نهج البلاغه»، نشان داد که در کتاب‌های بررسی شده، توجه کافی به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی در نامه ۳۱ نهج البلاغه نشده است. محمد قاسمی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیتی مطرح در نامه ۳۱ امام علی (ع) در کتب درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی»، به این نتیجه دست یافته است که در کتاب‌های بررسی شده، به برخی از مؤلفه‌های تربیتی در نامه ۳۱ نهج البلاغه توجه

نشده است. قره‌داغی (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «شاخصه‌های نظام تربیتی اسلام از منظر نهج‌البلاغه با محوریت نامه ۳۱ نهج‌البلاغه»، شاخصه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه را تبیین نموده است. رستمی‌نسب (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «بررسی و نقد کتاب تعلیم و تربیت در نهج‌البلاغه»، نشان داده است که نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، در انسان‌شناسی تربیتی الهی، متنی بی‌نظیر می‌باشد و بهره‌گیری از آن، ضروری است. غفاری و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «بررسی نکات تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه»، راه کارهای علمی و عملی تربیت در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه را تبیین نموده‌اند.

بررسی پژوهش‌های فوق و سایر پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، نشان می‌دهد که تاکنون در زمینه وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، در زمینه توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، پژوهشی انجام نشده است.

پرسش‌ها

بر این اساس، در این پژوهش سؤال‌های زیر مطرح شده است.

۱. وضعیت محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی، در خصوص توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، چگونه می‌باشد؟
۲. وضعیت محتوای کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی، در خصوص توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، چگونه می‌باشد؟
۳. وضعیت محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی، در زمینه توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، چگونه می‌باشد؟
۴. وضعیت محتوای کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم دوره ابتدایی، در خصوص توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، چگونه می‌باشد؟

روش پژوهش

در این پژوهش، با توجه به ماهیت موضوع، از روش تحلیل محتوا، استفاده شده است. روش تحلیل محتوا، یکی از روش‌هایی است که در چند دهه اخیر، به شدت رو به گسترش بوده است (کریپیندورف، ۱۳۹۴؛ هولستی، ۱۳۷۳). کرلینجر، تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (بیابانگرد، ۱۳۸۴، ص ۳۹۰). در این روش، پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها، به بررسی سؤالات یا فرضیات تحقیق بپردازد (گال و بورگ، ۱۳۸۴). سه مرحله اصلی تحلیل محتوا عبارتند از: ۱. آماده‌سازی و سازماندهی (مرحله قبل از پیام)؛ ۲. بررسی مواد (پیام)؛ ۳. پردازش نتایج (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۸۰).

جامعه آماری، و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، در سال تحصیلی ۹۸-۹۷ است. در این پژوهش، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است و سه عنوان کتاب *هدیه‌های آسمان*، *مطالعات اجتماعی* و *فارسی*، با ۱۵ جلد کتاب در نمونه تحقیق قرار گرفت.

ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، از فهرست‌وارسی تحلیل محتوا، استفاده شده است.

روایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست‌وارسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است؛ به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، از لحاظ توجه به مؤلفه‌های مورد بحث، در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران حوزه (رشته‌های معارف اسلامی)، برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنان، فهرست‌وارسی تحلیل محتوای نهایی تهیه گردید.

پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری، از فرمول ویلیام اسکات (۱۹۹۵) استفاده گردید؛ بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران رشته‌های معارف اسلامی قرار گرفت و ضریب توافق آنها ۹۲ درصد به دست آمد.

تعیین واحدهای تحلیل

در این پژوهش، واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

در این بخش، یافته‌های پژوهش بر مبنای سؤالات پژوهش ارائه می‌گردد.

۱. وضعیت کتاب‌های درسی *هدیه‌های آسمانی* دوره ابتدایی، در توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه. بر اساس جدول شماره ۱، در کتاب‌های درسی *هدیه‌های آسمانی* دوره ابتدایی، در مجموع ۲۰۶ مرتبه، به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه توجه شده است. در این کتاب‌ها، به ترتیب به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۵۶ فراوانی، «شناخت خدا، یکتاپرستی و یاد خدا» با ۳۳ فراوانی، و «انجام واجبات» با ۲۳ فراوانی بیشترین توجه شده است و به مؤلفه‌های «یاد مرگ»، «فروتنی، تواضع و پرهیز از غرور»، «امیدواری به فضل الهی»، «توکل بر خدا»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز، هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها»، «عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران»، «تفکر و خردورزی» و «میانروی در امور»، هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول ۱. فراوانی مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی

مجموع	نهم	هفتم	چهارم	سوم	دوم	پایه مؤلفه‌ها
۳۳	۵	۶	۷	۹	۶	شناخت خدا، یکتاپرستی و یاد خدا
۰	۰	۰	۰	۰	۰	ضرورت یاد مرگ
۳	۰	۲	۱	۰	۰	یادگیری علوم سودمند
۲۳	۱	۷	۴	۶	۵	انجام واجبات
۷	۰	۴	۲	۱	۰	توجه به قرآن و یادگیری همراه با تدبیر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	فروتنی و تواضع و پرهیز از غرور
۱	۰	۰	۱	۰	۰	امیدواری به فضل الهی
۵۶	۱۲	۱۰	۱۱	۱۰	۱۳	پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان
۴	۳	۰	۱	۰	۰	امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	توکل بر خدا
۲	۱	۰	۰	۱	۰	صبر و شکیبایی
۱۶	۱	۳	۴	۵	۳	نیکی کردن به دیگران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	پرهیز از بخل
۶	۰	۲	۱	۱	۲	بخشش مال و صدقه دادن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	پرهیز از حرص و آز، هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها
۵	۰	۳	۱	۱	۰	گذشت و ایثار در روابط اجتماعی و فرو بردن خشم
۲	۱	۱	۰	۰	۰	دوری از بدکاران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی
۷	۱	۲	۲	۲	۰	توجه به آخرت
۰	۰	۰	۰	۰	۰	میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	تفکر و خردورزی
۱	۱	۰	۰	۰	۰	توبه
۱	۰	۱	۰	۰	۰	کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام
۰	۰	۰	۰	۰	۰	میانه‌روی در امور (پرهیز از افراط و تفریط)
۴	۰	۲	۲	۰	۰	شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان
۱۳	۱	۳	۱	۳	۵	دعا
۶	۰	۲	۲	۲	۰	صله ارحام
۲	۲	۰	۰	۰	۰	مشورت و بهره‌گیری از تجارب دیگران
۳	۱	۰	۰	۰	۲	کم‌گویی و پرهیز از سخنان بی‌ارزش و مضحک
۲	۱	۱	۰	۰	۰	استفاده از فرصت‌ها
۷	۱	۲	۳	۰	۱	شناخت همسایه‌ها و احترام به آنها
۲	۰	۰	۰	۲	۰	رعایت حجاب
۲۰۶	۳۲	۵۱	۴۳	۴۳	۳۷	مجموع

۲. وضعیت کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی، در توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه. بر اساس جدول شماره ۲، در مجموع در کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی، ۸۰ مرتبه به مؤلفه‌های تربیتی مطرح شده، در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه توجه شده است. در این کتاب‌ها، به ترتیب به مؤلفه‌های «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا» با ۲۴ فراوانی، «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان آنها» با ۱۴ فراوانی، و «یادگیری علوم سودمند» با ۱۰ فراوانی بیشترین توجه شده است و به مؤلفه‌های «یاد مرگ»، «امیدواری به فضل الهی»، «امر به معروف و نهی از منکر»، «توکل بر خدا»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز»، «دوری از بدکاران»، «عبرت‌آموزی»، «توجه به آخرت»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران»، «توبه»، «میان‌روی در امور»، «صله ارحام» و «رعایت حجاب» توجه نشده است.

جدول ۲. فراوانی مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی

مجموع	ششم	پنجم	چهارم	سوم	دوم	اول	پایه مؤلفه‌ها
۲۴	۴	۴	۴	۳	۳	۶	شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	ضرورت یاد مرگ
۱۰	۲	۲	۲	۱	۲	۱	یادگیری علوم سودمند
۳	۰	۰	۰	۰	۱	۲	انجام واجبات
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	توجه به قرآن و یادگیری همراه با تدبیر
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۰	فروتنی و تواضع و پرهیز از غرور
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	امیدواری به فضل الهی
۱۴	۳	۰	۳	۲	۴	۲	پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	توکل بر خدا
۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	صبر و شکیبایی
۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	نیکی کردن به دیگران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	پرهیز از بخل
۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	بخشش مال و صدقه دادن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	پرهیز از حرص و آز، هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها
۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	گذشت و ایثار در روابط اجتماعی و فرو بردن خشم
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	دوری از بدکاران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	توجه به آخرت
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران
۳	۱	۱	۱	۰	۰	۰	تفکر و اندیشه
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	توبه
۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام

۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	میان‌روی در امور (پرهیز از افراط و تفریط)
۴	۲	۰	۰	۱	۱	۰	شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان
۵	۰	۰	۰	۱	۲	۲	دعا
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	صله ارحام
۲	۱	۰	۰	۰	۱	۰	مشورت و بهره‌گیری از تجارب دیگران
۲	۱	۰	۰	۰	۰	۱	کم‌گویی و پرهیز از سخنان بی‌ارزش و مضحک
۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	استفاده از فرصت‌ها
۴	۰	۱	۰	۱	۲	۰	شناخت همسایه و احترام به آنها
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	رعایت حجاب
۸۰	۱۷	۱۰	۱۱	۱۰	۱۷	۱۵	مجموع

۳. وضعیت کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه. بر اساس جدول شماره ۳، در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی، ۲۹ بار به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه توجه شده است. در این کتاب‌ها، به ترتیب به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۵ فراوانی، «شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان» با ۴ فراوانی، «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا»، «انجام واجبات»، «دعا» با ۳ فراوانی بیشترین توجه شده است. همچنین به مؤلفه‌های «پرهیز از بخل»، «بخشش مال و صدقه دادن»، «پرهیز از حرص و آز»، «هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها»، «گذشت و ایثار در روابط اجتماعی و فروبردن خشم»، «دوری از بدکاران»، «عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی»، «توجه به آخرت»، «میزان قراردادن نفس در ارتباط با دیگران»، «تفکر و اندیشه»، «توبه»، «کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام»، «میان‌روی در امور (پرهیز از افراط و تفریط)»، «صله ارحام»، «رعایت حجاب»، «امر به معروف و نهی از منکر»، «توکل بر خدا»، «صبر و شکیبایی»، «فروتنی و تواضع و پرهیز از غرور»، «امیدواری به فضل الهی»، و «ضرورت یاد مرگ» هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول ۳. فراوانی مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

مجموع	نهم	پنجم	چهارم	سوم	پایه مؤلفه‌ها
۳	۱	۰	۱	۱	شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا
۰	۰	۰	۰	۰	ضرورت یاد مرگ
۲	۲	۰	۰	۰	یادگیری علوم سودمند
۳	۱	۱	۱	۰	انجام واجبات
۱	۱	۰	۰	۰	توجه به قرآن و یادگیری همراه با تدبیر
۰	۰	۰	۰	۰	فروتنی و تواضع و پرهیز از غرور
۰	۰	۰	۰	۰	امیدواری به فضل الهی
۵	۲	۳	۰	۰	پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان

*	*	*	*	*	امر به معروف و نهی از منکر
*	*	*	*	*	توکل بر خدا
*	*	*	*	*	صبر و شکیبایی
۲	*	۱	*	۱	نیکی کردن به دیگران
*	*	*	*	*	پرهیز از بخل
*	*	*	*	*	بخشش مال و صدقه دادن
*	*	*	*	*	پرهیز از حرص و آز، هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها
*	*	*	*	*	گذشت و ایثار در روابط اجتماعی و فرو بردن خشم
*	*	*	*	*	دوری از بدکاران
*	*	*	*	*	عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی
*	*	*	*	*	توجه به آخرت
*	*	*	*	*	میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران
*	*	*	*	*	تفکر و اندیشه
*	*	*	*	*	توبه
*	*	*	*	*	کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام
*	*	*	*	*	میان‌روی در امور (پرهیز از افراط و تفریط)
۴	۳	*	*	۱	شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان
۳	۱	*	۱	۱	دعا
*	*	*	*	*	صله ارحام
۱	*	۱	*	*	مشورت و بهره‌گیری از تجارب دیگران
۱	*	*	*	۱	کم‌گویی و پرهیز از سخنان بی‌ارزش و مضحک
۲	۲	*	*	*	استفاده از فرصت‌ها
۲	*	*	۱	۱	شناخت همسایه و احترام به آنها
*	*	*	*	*	رعایت حجاب
۲۹	۱۳	۶	۴	۶	مجموع

۴. وضعیت کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم دوره ابتدایی در توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه. بر اساس جدول شماره ۴، در مجموع در دوره ابتدایی، ۳۱۵ بار به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه توجه شده است. در این دوره، به ترتیب به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۷۵ فراوانی، «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا» با ۶۰ فراوانی، «انجام واجبات» با ۲۹ فراوانی، «دعا» با ۲۱ فراوانی، «نیکی کردن به دیگران» با ۱۹ فراوانی، «یادگیری علوم سودمند» با ۱۵ فراوانی، «شناخت همسایه و احترام به آنها» با ۱۳ فراوانی، «شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان» با ۱۲ فراوانی بیشترین توجه شده است. همچنین به مؤلفه‌های «ضرورت یاد مرگ»، «توکل»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز و هواپرستی و تکیه بر آرزوها»، «عبرت‌آموزی از حوادث روزگار و تاریخ»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران» و «میان‌روی در امور»، هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول ۴. فراوانی مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه در کتاب‌های درسی پایه اول تا ششم

مجموع	ششم	پنجم	چهارم	سوم	دوم	اول	پایه
							مؤلفه‌ها
۶۰	۱۰	۱۰	۱۲	۱۳	۹	۶	شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	ضرورت یاد مرگ
۱۵	۴	۴	۳	۱	۲	۱	یادگیری علوم سودمند
۲۹	۲	۸	۵	۶	۶	۲	انجام واجبات
۹	۱	۴	۲	۱	۰	۱	توجه به قرآن و یادگیری همراه با تدبیر
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۰	فروتنی و تواضع و پرهیز از غرور
۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	امیدواری به فضل الهی
۷۵	۱۷	۱۳	۱۴	۱۲	۱۷	۲	پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان
۴	۳	۰	۱	۰	۰	۰	امر به معروف و نهی از منکر
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	توکل بر خدا
۳	۲	۰	۰	۱	۰	۰	صبر و شکیبایی
۱۹	۱	۴	۵	۶	۳	۰	نیکی کردن به دیگران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	پرهیز از بخل
۷	۰	۲	۱	۲	۲	۰	بخشش مال و صدقه دادن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	پرهیز از حرص و آز، هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها
۶	۱	۳	۱	۱	۰	۰	گذشت و ایثار در روابط اجتماعی و فرو بردن خشم
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۰	دوری از بدکاران
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی
۷	۱	۲	۲	۲	۰	۰	توجه به آخرت
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران
۳	۱	۱	۱	۰	۰	۰	تفکر و اندیشه
۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	توبه
۲	۰	۱	۰	۰	۱	۰	کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	میانه‌روی در امور (پرهیز از افراط و تفریط)
۱۲	۵	۲	۲	۲	۱	۰	شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان
۲۱	۲	۳	۲	۵	۷	۲	دعا
۶	۰	۲	۲	۲	۰	۰	صله ارحام
۵	۳	۱	۰	۰	۱	۰	مشورت و بهره‌گیری از تجارب دیگران
۶	۲	۰	۰	۱	۲	۱	کم‌گویی و پرهیز از سخنان بی‌ارزش و مضحک
۵	۳	۲	۰	۰	۰	۰	استفاده از فرصت‌ها
۱۳	۱	۳	۴	۲	۳	۰	شناخت همسایه و احترام به آنها
۲	۰	۰	۰	۲	۰	۰	رعایت حجاب
۳۱۵	۶۲	۶۷	۵۸	۵۹	۵۴	۱۵	مجموع

نتیجه‌گیری

نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، یکی از جامع‌ترین و مهم‌ترین منشورهای تربیتی اسلام می‌باشد. حضرت علی علیه السلام در این نامه، بسیاری از مسائل تربیتی را مطرح نموده است. امروزه، توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، بیش از گذشته احساس می‌شود. بر این اساس، این پژوهش با هدف بررسی وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در توجه به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد:

۱. در کتاب‌های درسی *هدیه‌های آسمانی* دوره ابتدایی، به ترتیب به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۵۶ فراوانی، «شناخت خدا، یکتاپرستی و یاد خدا» با ۳۳ فراوانی، و «انجام واجبات» با ۲۳ فراوانی بیشترین توجه شده است. به مؤلفه‌های «یاد مرگ»، «فروتنی، تواضع و پرهیز از غرور»، «امیدواری به فضل الهی»، «توکل بر خدا»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز، هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها»، «عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران»، «تفکر و خردورزی» و «میان‌روی در امور»، هیچ اشاره‌ای نشده است.

۲. در کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی، به مؤلفه‌های «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا» با ۲۴ فراوانی، «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان آنها» با ۱۴ فراوانی، و «یادگیری علوم سودمند» با ۱۰ فراوانی بیشترین توجه شده است. به مؤلفه‌های «یاد مرگ»، «امیدواری به فضل الهی»، «امر به معروف و نهی از منکر»، «توکل بر خدا»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز»، «دوری از بدکاران»، «عبرت‌آموزی»، «توجه به آخرت»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران»، «توبه»، «میان‌روی در امور»، «صله ارحام» و «رعایت حجاب» توجه نشده است.

۳. در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی، به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۵ فراوانی، «شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان» با ۴ فراوانی، «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا»، «انجام واجبات»، «دعا» با ۳ فراوانی بیشترین توجه شده است. به مؤلفه‌های «پرهیز از بخل»، «بخشش مال و صدقه دادن»، «پرهیز از حرص و آز»، «هواپرستی، دنیاپرستی و تکیه بر آرزوها»، «گذشت و ایثار در روابط اجتماعی و فروبردن خشم»، «دوری از بدکاران»، «عبرت‌آموزی از گردش روزگار و حوادث تاریخی»، «توجه به آخرت»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران»، «تفکر و اندیشه»، «توبه»، «کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام»، «میان‌روی در امور»، «صله ارحام»، «رعایت حجاب»، «امر به معروف و نهی از منکر»، «توکل بر خدا»، «صبر و شکیبایی»، «فروتنی و تواضع و پرهیز از غرور»، «امیدواری به فضل الهی»، و «ضرورت یاد مرگ» هیچ اشاره‌ای نشده است.

۴. در مجموع، در دوره ابتدایی به ترتیب به مؤلفه‌های «پذیرش رهبری پیامبران و جانشینان ایشان» با ۷۵ فراوانی، «شناخت خدا، توحید و یکتاپرستی و یاد خدا» با ۶۰ فراوانی، «انجام واجبات» با ۲۹ فراوانی،

«دعا» با ۲۱ فراوانی، «نیکی کردن به دیگران» با ۱۹ فراوانی، «یادگیری علوم سودمند» با ۱۵ فراوانی، «شناخت همسایه و احترام به آنها» با ۱۳ فراوانی، «شناخت آداب دوستی و رعایت حقوق دوستان» با ۱۲ فراوانی بیشترین توجه شده است. همچنین به مؤلفه‌های «ضرورت یاد مرگ»، «توکل»، «پرهیز از بخل»، «پرهیز از حرص و آز و هواپرستی و تکیه بر آرزوها»، «عبرت‌آموزی از حوادث روزگار و تاریخ»، «میزان قرار دادن نفس در ارتباط با دیگران» و «میانروی در امور»، هیچ اشاره‌ای نشده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، توجه متعادلی به مؤلفه‌های تربیتی نامه ۳۱ نهج‌البلاغه نشده است. یافته‌های این پژوهش، با یافته‌های تحقیقات قربانی (۱۳۹۲) و محمدقاسمی (۱۳۹۲) همسو می‌باشد. قربانی (۱۳۹۲) در پژوهش خود نشان داد که در محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه، به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، توجه کافی نشده است. محمدقاسمی (۱۳۹۲) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافته است که در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی، به برخی از مؤلفه‌های تربیتی در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه توجه نشده است. بر این اساس، به مؤلفان و طراحان کتاب‌های درسی دوره ابتدایی توصیه می‌شود، مؤلفه‌های مغفول را مورد توجه جدی قرار دهند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- نهج البلاغه**، ۱۳۷۹، ترجمه: محمد دشتی، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیر المؤمنین. ❦
- ابن ابی الحدید، عزالدین ابوحامد، ۱۳۷۵، **شرح نهج البلاغه**، تهران، نی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۳۶۳، **تحف العقول**، ترجمه: احمد جنتی، تهران، علمیه اسلامی.
- اسکات، ویلیام، ۱۳۹۱، **تئوری حسابداری مالی**، ترجمه: علی پارسائیان، تهران، ترمه.
- انصاری، محمدعلی، ۱۳۹۲، **منشور تربیت: شرح نامه ۳۱ نهج البلاغه**، مشهد، بیان هدایت نور.
- بهشتی، احمد، ۱۳۸۹، **اندیشه سیاسی- تربیتی در نامه‌های نهج البلاغه** (نامه ۳۱)، قم، بوستان کتاب.
- بیابانگرد، اسماعیل، ۱۳۸۴، **روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی**، تهران، دوران.
- جرداق، جرج، ۱۳۴۴، **علی، صدای عدالت انسانی**، ترجمه: سیدهدایت خسروشاهی، تهران، فراهانی.
- دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۸۱، **مکتب مهر: اصول تعلیم و تربیت در نهج البلاغه**، تهران، دریا.
- رستمی‌نسب، عباسعلی، ۱۳۹۴، «نقد و بررسی کتاب تعلیم و تربیت در نهج البلاغه»، **پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی**، شماره ۳۷، ص ۹۴-۷۵.
- رهنما، اکبر، ۱۳۸۴، **بررسی ویژگی‌های انسان مطلوب در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران**، تهران، مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی.
- زهادت، عبدالمجید، ۱۳۸۰، **تربیت در نهج البلاغه**، چ دوم، قم، دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
- سرمد، زهره؛ بازگان، عباس؛ حجازی، الهه، ۱۳۸۰، **روش‌های تحقیق در علوم رفتاری**، تهران، آگه.
- غفاری، ابوالفضل و همکاران، ۱۳۹۱، **بررسی نکات تربیتی نامه ۳۱ نهج البلاغه**، دومین همایش ملی نهج البلاغه و علوم انسانی، همدان، ایران.
- فرمبینی فراهانی، محسن، ۱۳۹۰، **تربیت در نهج البلاغه**، تهران، آبیژ.
- قربانی، هادی، ۱۳۹۲، **تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دوره متوسطه بر اساس آراء تربیت اجتماعی نامه ۳۱ نهج البلاغه**، تهران، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- قره‌داغی، رضا، ۱۳۹۴، **شاخصه‌های نظام تربیتی اسلام از منظر نهج البلاغه با محوریت نامه ۳۱ نهج البلاغه**، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.
- کریمیندورف، کلوس، ۱۳۹۴، **تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی**، ترجمه: هوشنگ نایی، تهران، نی.
- کورین، هانری، ۱۳۸۴، **تاریخ فلسفه اسلامی**، ترجمه: جواد طباطبایی، تهران، کویر.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر، ۱۳۸۴، **روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی**، ترجمه: نصر و همکاران، تهران، سمت.
- متقی هندی، علاءالدین علی، ۱۴۰۹ق، **کنز العمال**، بیروت، موسسه رساله.
- مجد فقیهی، محمدعلی، ۱۳۵۴، **درآمدی بر انسان‌شناسی نهج البلاغه**، تهران، ورجاوند.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، **بحار الانوار**، بیروت، مؤسسه الوفا.
- محمدقاسمی، محمود، ۱۳۹۲، **میزان توجه به مؤلفه‌های تربیتی مطرح در نامه ۳۱ امام علی** ❦ در کتب درسی تعلیمات اجتماعی دوره **راهنمای تحصیلی**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- ملکی، حسن، ۱۳۸۲، **مبانی برنامه‌ریزی درسی آموزش متوسطه**، تهران، سمت.
- موسوی خمینی، روح الله، ۱۳۷۱، **صحیفه نور**، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- نوریان، محمد، ۱۳۹۰، **راهنمای عملی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی**، تهران، شورا.

نیکلس، ادری و هاوارد، ۱۳۸۱، *راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی*، ترجمه: داریوش دهقان، تهران، قدیانی.

وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۷، *کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۷*.

هولستی، ال. آر، ۱۳۷۴، *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*، ترجمه: نادر سالارزاده، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.

یارمحمدیان، محمدحسین، ۱۳۹۰، *اصول برنامه‌ریزی درسی*، تهران، یادواره کتاب.

Altbach, P. C. ,1991, *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*. Albany, NY: state university of New York Press.

Unesco, 2005, *A comprehensive strategy for Textbooks and learning Materials*, Unesco, Paris.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی